

دانشگاه تهران
دانشکده علوم اجتماعی

واکاوی جنبش های نوین دینی

درفضای مجازی ایران

استاد راهنما: دکتر مسعود کوثری

استاد مشاور : دکتر علی ربیعی

دانشجو: لیلا بهبودی

نیمسال دوم ۱۳۸۸

فصل اول: کلیات تحقیق

۱	مقدمه
۲	طرح مسأله
۶	اهمیت و ضرورت تحقیق
۱۱	سوالات تحقیق
۱۱	چارچوب نظری و پیشینه تحقیق

فصل دوم: تعریف مفاهیم

۱۶	جنبش های نوپدید دینی
۱۸	تعریف جنبش های نوپدیددینی
۲۳	سنخ شناسی جنبش های نوپدید دینی
۲۷	جنبش های نوپدیددین ؛ گلوبالیسم، لوکالیسم و سکولاریسم
۳۷	دین و فضای مجازی
۳۹	دین مجازی
۴۶	اینترنت در خدمت دین

فصل سوم :چارچوب نظری

۵۳	اینترنت و گروه های خاموش
۵۶	تئوری صدا
۵۷	صدا و فضای مجازی
۵۸	صدا و قدرت در فضای مجازی
۶۱	جنبش های نوین دینی در ایران

فصل چهارم :روش شناسی پژوهش

۷۲	رویکردهای مختلف در تحلیل محتوای کیفی
۷۳	معرفی تحلیل محتوای کیفی
۷۴	روش و مراحل تحلیل محتوای کیفی

رویکردهای تحلیل محتوای کیفی.....۷۶

مراحل تحقیق..... ۷۹

جامعه آماری و حجم نمونه..... ۸۰

فصل پنجم: بررسی ده گانه جنبش های نوین دینی

۸۲	فالون دافا.....
۹۰	فالون کونگ در دنیای مجازی.....
۱۰۱	نتیجه.....
۱۰۶	سای بابا.....
۱۱۲	سای بابا در دنیای مجازی.....
۱۲۰	نتیجه.....
۱۲۳	اکنکار.....
۱۳۱	اکنکار در فضای مجازی.....
۱۴۱	نتیجه.....
۱۴۵	شاهدان یهوه.....
۱۵۱	شاهدان یهوه در فضای مجازی.....
۱۵۷	نتیجه.....
۱۵۹	یوگا.....
۱۶۳	یوگادر فضای مجازی.....
۱۶۹	نتیجه.....
۱۷۰	ریکی.....
۱۷۴	ریکی در فضای مجازی.....
۱۸۲	نتیجه.....
۱۸۴	رائیلیسم.....
۱۸۸	رائیلیسم در فضای مجازی.....
۱۹۱	نتیجه.....
۱۹۲	رام الله.....
۲۰۲	رام الله در فضای مجازی.....
۲۱۱	نتیجه.....
۲۱۳	اشو.....
۲۲۵	اشو در فضای مجازی.....
۲۳۹	نتیجه.....
۲۴۳	شیطان گرایی.....
۲۵۵	شیطان گرایی در فضای مجازی.....
۲۶۶	نتیجه.....

فصل ششم: تحلیل داده ها

تحلیل داده ها ۲۷۰

نتیجه گیری ۲۸۱

منابع

مقدمه:

در قرن ۲۱ جهان با توسعه تکنولوژیکی های ارتباطی و اطلاعاتی رو به رو بوده است به گونه ای که بسیاری از ارکان جوامع معاصر دستخوش تغییر و بازسازی مفاهیم و شاخصه های موجود در خود گشته و دین داری نیز با اشکال جدید خود که در مجرا های رسانه های نوین به انسان امروز عرضه می گردد، از این قاعده مستثنی نبوده است. حیات دینی به ویژه در اشکال مدرن آن که قرائتی مدرن و منطبق با معیارهای جامعه جهانی امروز است روز به روز از کلیسا، مسجد و معبد پا به عرصه دیجیتال و اینترنتی گذاشته و به خوبی از امکانات و توانایی های این دنیای تازه در جهت مقاصد و منافع خود بهره برده است. امروز هر فردی با اتصال به شبکه اینترنت بدون مواجهه با دری بسته و بدون وابستگی به زمان و مکان می تواند مولفه های مذهبی و معنوی را درک نماید، متون دینی را مطالعه کند، مناسک و آموزه های دینی را آموزش ببیند، عضو اجتماعات مجازی دینی شود، در ایجاد مای دینی سهیم باشد و... باری امروز دین بخش مهمی از دنیای مجازی گشته است به طوری که پژوهش هانشان می دهند امروزه بیش از ۵۰ میلیون انسان در سراسر جهان جهت رفع نیازهای معنوی و مذهبی خود صرفاً از اینترنت استفاده می نمایند و در حال حاضر بیش از یک میلیون سایت مذهبی و دینی در اینترنت وجود دارد (ضیایی پرور: ۸۶).

جنبش های نوین دینی^۱ یا ادیان بدیل^۲ بخش مهمی از دینداری و حیات دینی ایجاد شده در دنیای امروز است. جنبش هایی که مفهوم جدیدی از دین را بر اساس شاخصه های نوینی به جهان امروز ارائه می کنند و برای تعریف، ترویج و تثبیت این نوسازی از بلندگوی چند رسانه ای دنیای مجازی بهره برده اند. جنبش های نوین دینی در اغلب جوامع به ویژه در جامعه ایران که وابسته به نظام ایدئولوژیک دینی می باشد به عنوان گروه های خاموش^۳ در حاشیه سپهر دینی ایرانی حضور داشته اند و ظهور و گسترش اینترنت بستر مناسبی برای آنها مهیا نموده است تا قدرت صدا دار شدن بیابند، به تولید محتوای دینی بپردازند و در سپهر دینی ایرانی فضایی با مساحت های متفاوت را به خود اختصاص دهند.

جوامع معاصر در نیمه ی دوم قرن بیستم در درون خود، شاهد ظهور جنبش های نوین دینی گوناگونی بوده اند که گاه برآمده و وابسته به ادیان بزرگ یا سنتی اند و گاه نیز یکسره مستقل بوده و جدید می نمایانند. بعد از جنگ جهانی دوم و به ویژه در ربع قرن گذشته ظهور جنبش های نوین دینی با سیر صعودی و رشد چشمگیری مواجه گشت و جریانات خاص خود را در جوامع جهانی ایجاد نمود. انشعابات مذهبی در ایران نیز سابقه دیرینه دارد. نگاهی به تاریخ معاصر ایران نشان می دهد که جامعه ایرانی همواره با این پدیده در انواعی مانند بابیگری، اشکالی از تصوف، عرفان های مدرن و... مواجهه بوده است و امروز نیز با گسترش فناوری های ارتباطی و اتصال به شبکه های جهانی این نوع گرایشات که گاه ریشه در دین رسمی جامعه دارند و گاه اشکال جدیدی از معنویت های نوظهور هستند امکان ظهور بیشتری یافته اند، به طوری که این جریانات، به مثابه گروه های خاموش با استفاده از فضای منعطف دنیای مجازی به باز تولید و باز نمایی هر چه بیشتر خود در این عرصه پرداخته اند و فضای مجازی که فضایی متکثر و چند صدایی است بستر مناسبی برای چند صدایی دینی در جامعه ایرانی ما ایجاد نموده است.

¹New Religion movement

² Alternative religion

³ Muted groups

در این پژوهش تلاش خواهد شد تا با تمرکز به روی جنبش های نوین دینی و معنویت های نوظهور موجود در فضای مجازی ایرانی به واکاوی شاخصه های این ادیان بدیل دست زده ونحوه بهره برداری جنبش های نوین دینی موجود در سپهر دینی جامعه ایرانی از فضای مجازی را مورد واکاوی قرار دهیم تاگامی درجهت شناخت مفاهیم ومضامین معنا بخشی شده توسط این جنبش های نوظهور در فضای نوین امروز برداریم.

طرح مساله

تاریخ گواه است براین که تنها در دورانی های بشریت پیشرفت کرده که در جامعه آنها سازمان دهی وسامانی وجود داشته که مردم آن را قبول داشته اندو بر طبق آن زندگی نموده اند و در چنین زمینه ای دین مهمترین عامل استواری جوامع بوده است (مالرب، ۱۳۸۱: ۴۳۰).

هرسازمان دینی مجموعه ای از عقاید و اندیشه های دینی و رفتارها وشيوه های عملی است که براساس ابعاد وجودی انسان تنظیم شده ومنطبق بر استعدادهای انسانی ،راهی به سوی کمال پیشنهاد می کند .ارائه خط مشی مناسب ،از کارکردهای مهمی است که یک سازمان دینی باید برای ارائه تحلیل ونهادینه شدن آن در یک جامعه ،تلاش مضاعفی ازخود نشان دهد .به همین دلیل است که اصل اساسی برای گروندگان به هر دینی ،بنیادگرایی درباره آن دین است.طبق همین فرایند است که به تدریج نظریه های معکوس در قالب و بیانی مخصوص ،درمقابل سازمان دینی عام رشد کرده وافراد را بر آن می دارد که اصلاحاتی درون زا ایجاد کرده وخود را از وابستگی های دامنگیر رها ساخته ،مستقل وارد عمل شوند و با ارائه طرحی اصلاحی ،با روشی خاص ،برای اداره اندیشه دینی جامعه بسیج شوند(جعفریان، ۱۳۸۶). بنابراین عده ای درجهت افراط و عده ای در جهت تفریط ،سعی بر تحلیل مبناهای سازمان دینی نموده وموجب بروز آیین های جدید در آن می شوند ودر مقابل این جریانات دین های بزرگ غالبا با قدرت های حاکم همدست شده وسی در براندازی وحذف ادیان جدید می نمایند(مالرب، ۱۳۸۱،ص ۲۳۵)و آنها را به عنوان جنبش های دینی نوپدید به حاشیه رانده و قدرت صدادار شدن را از آنها سلب می نمایند. و آنچه در دنیای امروز که آن را دنیای ارتباطات نیز خوانده اند امکان ابراز وجود وقدرت حضور را به چنین گروه های خاموشی هدیه می دهد همان قدرت جادویی فضای مجازی است .فضایی با امکانات متعدد وبی شماری که درخود نهفته دارد دین را نیز مهمان خود نموده است .فناوری های ارتباطی نوین مانند سایت ها ووب لاگ های اینترنتی ،چت روم ها ،گروه های مباحثه ای آنلاین و...زندگی بشر رادچار تحولات اساسی نموده است وبی تردید دین ودین داری نیز ازاین قاعده مستثنی نیست.

فوره (۵۵:۱۹۹۳) بیان می کند نقش حیاتی و اصلی که فعالیت های مذهبی دارند و همه در آن مشترکند "نقش ارتباطی" است واینترنت این نقش ارتباطی را بازتعریف وتسهیل نموده است. درواقع با تحول سریع تکنولوژی جهانی، اینترنت فضای جدید جالب و گیرا برای تحول و توسعه انگاره های مذهبی ایجاد کرده است و مفاهیم ومضامین تازه ای را وارد حوضه دین نموده است.وبه عبارت بهتربستر ساز اشکال جدید دین ودین داری گشته وزمینه را برای گسترش وترویج جنبش های نوین دینی در جهان فراهم نموده است.

امروزه واژه هایی مانند ادیان جدید، جنبش های نوین دینی ،ادیان بدیل همگی از پدیده جدیدی درجهان معاصر خبر می دهند .پدیده ای که حاکی ازتلاش نسبتا سازمان یافته بخشی از مردم،برای حفظ یا تغییر سازمان دینی یا برخی ابعاد زندگی دینی است

(حاجیانی، ۲۳۸:۱۳۸۶). اصطلاح "جنبش های نوین دینی"^۱ "نخستین بار در دهه ۷۰ میلادی در برابر اصطلاح فرقه^۲ که دارای بار منفی بود طرح شد و ظهور آن خبر از "بازگشت امر دینی" به جوامع جدید داشت بازگشتی که نه به معنای باز آمدن دین، بلکه به معنای ظهور اشکال جدیدی از دین و دین داری در جهان مدرن بود (شریعتی، ۱۳۸۶: ۱۱). این جریان در غرب بعد از جنگ جهانی دوم و از دهه ۷۰ به این سو به اوج خود رسید و شمار زیادی گروه های غیرمتداول مذهبی خارج از چارچوب ادیان سنتی و قدیمی به وجود آمدند که هدف آنها را برخی از اندیشمندان دنیوی و سکولار نمودن دین دانسته اند، هر چند بنیانگذاران این جنبش ها خود را به عنوان معلمان روحانی و دینی معرفی نموده اند. این آیین ها تحت عنوان جنبش های نوین دینی به خصوص در آمریکا اورپای شمالی و کانادا معروف شدند و با تضعیف ادیان سنتی به مرور به نقاط دیگر جهان نیز نفوذ نمودند (Hunt, 2003: 3).

می توان گفت اکثر جوامع (چه در دنیای امروز و چه در گذشته) با انواع انشعاب های مذهبی روبه رو هستند که هر کدام به میزان معینی با جامعه بزرگتر و دین رسمی فاصله و تمایز دارند. گاه ازدل دین اصلی سر بر آورده و داعیه اصلاح و بهبود امور دینی را دارند و گاه اصول و تعالیم بدیع و نویی را ارائه داده و راه رسیدن به حق و حقیقت را خاص خود می دانند. برای شناخت بهتر جنبش ها یا ادیان جدید و بدیل موجود در سپهر دینی جهان امروز می توان آنها را به دودسته کلی تقسیم نمود:

دسته اول جنبش هایی هستند که به گونه ای ریشه در یکی از ادیان سامی مانند یهودیت، اسلام، مسیحیت دارند و تا اندازه ای مانند ادیان سرچشمه دارای چهارچوب الهیاتی و سازمانی هستند. دسته دوم از جنبش های نوین دینی را نمی توان برآمده یا تفسیری نوین از ادیان سامی دانست. این ادیان بدیل بیشتر مجموعه ای از عقاید باطنی، عرفانی و رازورزانه هستند که بسیاری از محققین این عرصه آنها را دارای ویژگی های مانند فردگرایی، درون گرایی، فروکاهش دین به معنویت، انسان محوری و... دانسته اند. در واقع خدایی که در ادیان سامی به عنوان نیروی خالق و برتر در بیرون از انسان وجود دارد، در اغلب آموزه های جنبش های نوین دینی، به این شعار مبدل گشته است: "خدا را در درون خود بجوید" (حمیدیه، ۱۸۵: ۱۳۸۵).

به طور کلی هر دوی این جریان ها به نوعی از تمایل فطری خدا دوستی و خدا خواهی و گرایش عرفانی مردم استفاده می کنند و قصد ارضای این تمایل را متناسب با اهداف خویش دارند؛ یکی از بهترین شیوه ها برای ارضای این نیاز، این است که به مردم بقبولانند که راه های بسیار ساده ای برای رسیدن به مقامات عالی انسانی وجود دارد و چون طبع بشر راحت طلب است، می خواهد با اندکی تلاش و پیمودن راهی کوتاه به مقام عالی برسد تعقل و تفکر را به عوام زدگی برتری می دهد و بدیهی است که رشد سطحی نگری با عمق نگری در تضاد بوده، جایی که عقلها به چشم ظاهر است و سوال کردن فرا موش می شود، عوام زدگی رواج می یابد و از سویی دیگر انشعابات مذهبی که به مفهوم رفتارهای خلاف رفتارهای پذیرفته شده جامعه دینی و خلاف اصول اساسی یک مذهب که اکثریت جامعه آن را پذیرفته و در خود نهادینه نموده اند^۳ می باشد (بارکر، ۲۳: ۱۳۸۵) رشد می نماید، بنابراین ادیان جدید در جوامع جدید با استفاده از وسایل ارتباط

^۱ NRM

^۲ Sects

جمعی جدید (اینترنت) گسترش یافتند و بیش از پیش با تکیه بر ویژگی های دنیای مجازی خود را به مخاطب جهانی خود عرضه نمودند .

درايران نیز پس از پیروزی انقلاب و در سه دهه اخیر با غلبه هژمونی انقلاب بر فضای فکری جامعه فعالیت جریانات انشعابی واصلاحی دینی دچار افول گشت و تمام ایدئولوژی های موجود زیر چتر انقلاب قرار گرفتند. اما از دهه ۷۰ به بعد در ایران شاهد شکل گیری شبه جنبش های جدیدی هستیم. کلاس های خود شناسی، موفقیت، مدیریت زندگی روزمره، ربکی^۱، روان درمانی، رنگ درمانی، همایش ها و جلسات یوگا^۲، اشو^۳، مدیتیشن و...، انتشار کتاب ها و مجلات فراوان (شریعتی، ۱۳۸۶: ۱۱) در معرفی و آموزش تعالیم انواع این جنبش های دینی و همه و همه بیانگر ایجاد موجی تازه در جامعه ایرانی است. در واقع در دوره زمانی مذکور گسترش امکانات ارتباطی و اینترنتی بستر ساز ظهور و بروز جنبش های دینی جدیدی شد که تا پیش از این در سپهر دینی جامعه ما اگر هم وجود داشتند اما قدرت بازنمایی و تولید صدا نداشتند و تنها به عنوان گروه های خاموش در حاشیه این سپهر دینی حضور داشتند.

اینترنت به واسطه امکانات تکنولوژیکی که در اختیار مخاطب قرار می دهد به مخاطب قدرتی ارائه کرده که به سرعت به محتواها بازخورد نشان دهد در نحوه تولید محتوا تاثیر گذار باشد و حتی خود نیز به تولید محتوا بپردازد. به واسطه این امکانات، گروه ها و جنبش هایی که سابقا قادر به بازنمایی خود و مشارکت در تولید محتوا در رسانه ها نبودند و توسط روابط قدرت موجود به حاشیه رانده شده بودند تا حدودی توانسته اند صدا و حضور خود را قابل شنیدن نمایند (منتظر قائم، ۲۲۵: ۱۳۸۴).

اینترنت فضایی برای افراد فراهم نموده که خارج از دغدغه های بیرونی، وابستگی های خود را حفظ کرده و جلسات مخفیانه ای که در اوایل انقلاب در منازل شکل می گرفت را در قالبی نو با امتیازات تازه پی ریزی نمایند (برخی از نظریه پردازان این جریان را ناشی از استراتژی براندازی نرم و پیگیری سیاست فشار از بیرون، تغییر از درون که توسط مخالفان نظام پی ریزی و اجرا می گردد، قلمداد می نمایند (دلاورپور، ۱۳۷۸)). بنابراین به نظر می رسد جامعه ایرانی در دوران کنونی حیات تاریخی - سیاسی خود بیش از هر زمان دیگری در معرض چالش های سیاسی - مذهبی قرار دارد. نظام سیاسی ایران که بر اساس آموزه های دین محور شکل گرفته و اداره می شود، امروز در مواجهه با فضای رسانه ای قرار گرفته است که جنبش های نوین دینی و معنویت های نوظهور با چاپ بیش از ۲۰۰ عنوان کتاب در حوزه فرقه های مختلف به زبان فارسی و استفاده گسترده از فضای مجازی در جهت تولید حدود پنج هزار سایت در این زمینه (روزنامه رسالت، ۱۳۸۷) و... به بازتولید و بازنمایی عقاید خود می پردازند. روشن است که برای مواجهه اصولی با این پدیده قدیمی که به نظر می رسد با یافتن کانالی سریع و موثر برای انتقال پیام خود به تعداد بی شماری مخاطب، بیش از گذشته بستر مناسبی برای عرضه خود یافته است، باید در گام نخست مفاهیم و مضامین ارائه شده توسط این جنبش ها را در بستر جدید اینترنت شناخت و معین نمود که فضای مجازی چه امکاناتی را برای آنها مهیا نموده است و به عبارتی جنبش های نوین دینی موجود در سپهر دینی جامعه ایرانی از فضای مجازی در جهت صدا دار شدن خود چگونه بهره برداری نموده اند.

¹ Ri ki

² Yoga

³ Osho

اهمیت و ضرورت تحقیق

تکنولوژی های ارتباطی توانسته اند در تمام ابعاد و عرصه های زندگی بشر وارد شده و آن را متاثر از خود نماید. فضای مجازی نیز با درهم شکستن مرزهای سنتی زمان و مکان انسان را از وابستگی به بسیاری از قیود رهنیده و به طور مستقیم و غیرمستقیم حیات و روابط انسانی را متحول ساخته است. رشد تکنولوژی های ارتباطی به طور عام و فضای مجازی به طور خاص، بستر بی نظیری فراهم نموده است که در قالب آن دین و معنویت که امروزه با بازگشت مجدد آن به زندگی انسان مدرن روبه رویم و از طرفی دین طلبی و معنویت جویی آسان تر و مطلوب تر از پیش گشته و در قالب های مدرن و معاصر بیش از پیش زمینه ظهور یافته است. طبق آمارها از هر ۶ کاربر اینترنت در جهان، حداقل یک نفر به دنبال اطلاعات معنوی و مذهبی است. در این زمینه همچنین آمارهایی وجود دارد که نشان می دهد میزان دین پژوهی در اینترنت بین ۲۵ تا ۳۵ درصد کل کاوش های اینترنتی را تشکیل می دهد (ضیایی پرور، ۱۳۸۶).

در یکی از تحقیقات، جستجو در موتور های جستجو نظیر گوگل نشان داد که بیش از ۱۹ میلیون صفحه وب برای مسیحیت، ۲۱۳۰۰۰۰ برای اسلام، ۶۶۰۰۰۰ برای هندوها، ۴۶۱۰۰۰ برای ویکا و ۵ میلیون صفحه برای کلمه "نیویج"^۱ وجود داشته است (Kele, 2003: 478). طبق نتایج تحقیقات هوور و همکاران (۲۰۰۴) درباره رفتار آمریکاییان در اینترنت نتایج جالب توجه ای کسب شده است که ۶۴ درصد (۱۲۸ میلیون) از کاربران آمریکایی در محیط آنلاین کوشیده اند تا به مطالب دینی و معنوی دسترسی پیدا کنند، ۳۸ درصد ایمیل های با محتوای معنوی ارسال یا دریافت نموده اند، ۳۵ درصد کارت تبریک مرتبط با اعیاد دینی دریافت نموده اند، ۳۲ درصد از اینترنت برای خواندن اخبار و شرح امور دینی بهره برده اند، ۲۱ درصد درباره اعیاد دینی کسب اطلاع نموده اند و ۱۷ درصد درباره چگونگی خدمات دینی از اینترنت بهره برده اند (کوثری، ۱۳۸۶: ۹). در واقع این آمار و بسیاری از پژوهش هایی که در این حوضه انجام شده است گویای همزیستی مسالمت آمیز دین و دنیای مجازی در جهان معاصر است. جهانی که در آن ادیان جدید و قدیم برای تبلیغ و تسهیل امور و مناسک و آموزه های مذهبی خود از صدها سایت و وبلاگ بهره برده و اطلاعات دینی مرتبط با خود را در دسترس عموم مردم دنیا قرار می دهند، به سوالات و مسایل دینی مردم در سایت ها، وب لاگ ها و تالارهای گفت و گو پاسخ می دهند و با استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی، پیام رسان ها، خبر خوان های اینترنتی و کتابخانه های مجازی و الکترونیکی منابع و متون مقدس را به راحتی در دسترس جویندگان قرار می دهد. اینترنت به واسطه امکانات تکنولوژیکی که به مخاطب خود ارائه می دهد در واقع او را از بند انفعال رها نموده و به او قدرت کنش و فعالیت هدیه می دهد تا علاوه بر اینکه مفاهیم و مضامین تولید شده را ردیابی نموده و بردانش خود بیافزاید بتواند معنا و محتوا بسازد و بسته به قرائت خود از محتوا به روی بسیاری از مفاهیم و مضامین موجود تاثیرگذار باشد، باز خورد نشان دهد و صدا دار شود. به واسطه این امکانات بسیاری از گروه ها و جنبش های که پیش از این قادر به بازنمایی خود نبودند و تحت تاثیر قدرت های مسلط به حاشیه رانده شده بودند تا حدودی توانسته اند از اینترنت در جهت تولید محتواهای مورد نظر خود و بیان و انتشار ایدئولوگ های خود بهره برده و قدرت صدا بیابند. از جمله این گروه های و جنبش های صدا دار شده می توان به جنبش های نوین دینی اشاره نمود که از قربات و دوستی فضای مجازی و دین بهره بردند و در راه پایان خاموشی خود تلاش نمودند. آنان در این فضا تعالیم و آموزه های خود را معرفی می نمایند اصول و مناسک دینی خود را آموزش می دهند رهبران دینی خود را

¹ New age

تکریم و گاه پرستش می کنند متون دینی خود را در دسترس همگان قرار می دهند از حقوق خود دفاع می کنند به جریان های اجتماعی موافق و مخالف واکنش نشان می دهند و در یک کلمه جنبش های نوین دینی و به طور اعم گروه های خاموش موجود در جمع گوناگون از طریق این رسانه می توانند به سکویی دست یابند تا خود را متجلی نموده و بسیاری از سیاست های اقتدار طلبانه دولت هارا به چالش دعوت نمایند .

ادیان جدید، جنبش های نوین دینی یا ادیان بدیل همگی واژگانی هستند که از پدیده جدیدی در جهان معاصر خبر می دهند که پژوهش های گوناگونی را در حوزه های دین شناسی، جامعه شناسی، روان شناسی و... به خود اختصاص داده است. مراکز و نهادهای گوناگونی در بررسی این مساله شکل گرفته و شخصیت های پرتلاشی در عرصه این پژوهش پای نهاده اند. کتاب های متعددی در این حوضه نگاشته شده است و در فضای مجازی نیز صرف نظر از سایت هایی که اختصاصا به این مهم پرداخته اند، در اغلب دپارتمان های دین پژوهی مستقل یا مرتبط با دانشگاههای معتبر دنیا بخشی تحت همین عنوان ایجاد شده است (طالبی دارابی، ۱۳۸۵: ۲۱) که اطلاعات گوناگونی در این حوزه را به مخاطب ارائه می نماید اما نکته جالب توجه این است که همه این فعالیت ها در دنیای غرب روی داده است و در جامعه ما منابع و مآخذ این حوزه حتی به انگلستان یک دست نیز نمی رسد. در جامعه ما پژوهش علمی و آکادمیک در این حوزه کمتر صورت گرفته است و به عبارت بهتر جامعه ما هنوز در این حوزه گرفتار احساسات دینی است تا نگاهی علمی و موشکافانه. به طوری که هر از چند گاهی مستند های تلویزیونی مرتبط با ادیان جدید ساخته می شود که اسیر بزرگنمایی و اغراقی عجیب هستند و خبرهایی در رسانه ها منتشر می شود که بیش از پیش به دیدگاه احساسی و بی منطق در این حوضه دامن می زند لذا در چنین اوضاعی مطالعه علمی ادیان جدید و جنبش های نوین دینی در جامعه ما ضروری است. اما مهمترین و اساسی ترین بستر فعالیت این جنبش های نوظهور در جامعه ما متکی به دنیای مجازی است، دنیایی که شاید به نوعی برای جنبش ها و رهبران ادیان بدیل در جامعه ما حیاتی تر از سایر جوامع باشد. چرا که جامعه ایران وابسته به نظام ایدئولوژیک اسلامی، وجود هر دین و آیینی جز اسلام را مطرود و محکوم نموده و اجازه هرگونه فعالیت را در دنیای واقع برای جنبش های دینی، رهبران و پیروان آنها را بسیار سخت و محدود می نماید. لذا جنبش های نوین دینی اگر چه در جامعه جهانی از بستر اینترنت بسیار بهره برده اند اما فضای مجازی ایرانی مفر بسیار مهمی برای فعالیت و بازنمایی این جنبش های نوین دینی به مثابه گروه های خاموش فراهم نموده است. بنابراین بدیهی است که در دنیایی که مرز های فرهنگی به واسطه ظهور و بروز وسایل ارتباطی نوین و اتصال با شبکه های جهانی کمرنگ تر گشته است ایران و بالتبع آن اسلام نیز از حضور این جریان های هزار رنگ منز و پاک نمانده است جنبش ها و معنویت های نوظهوری که با وجود تابو های دینی مستحکم در جامعه ما دنیای مجازی را به کمک طلبیده اند تا آسان تر از گذشته در این عرصه مجازی موانع سیاسی و خانوادگی را به حداقل رسانیده و به دوام و بقای خود همت گماشته و دینداری ها و تجربه های دینی تازه ای را به افراد جامعه ما ارائه دهند و مهمترین بستر این ارائه و بازنمایی خود دنیای مجازی است.

جنبش های نوین دینی اصطلاحی تازه ای در ادبیات آکادمیک ماست. هر با که از این جنبش ها سخن به میان می آید بی درنگ با این سولات مواجهه می شویم که کدام جنبش ها؟ چرا جدید؟ از چه نظر دینی؟ و اساسا رابطه این بحث با جامعه ما در چیست؟ و دین کی از جامعه مارفت که حالا در شکل جنبش های جدید، ظهوری مجدد داشته باشد؟ این پرسش هادریست اما، در برابر واقعیت ظهور و گسترش دینداری و معنویت های جدید در ایران به عنوان

جریانات نوظهوری که در دهه اخیر با اقبال بسیاری روبه رو گشته است بی پاسخ می ماند (شریعتی ۱۰: ۱۳۸۶) و زمینه وبستری نو را برای پژوهش در این حوضه مهیا می نماید. از این حیث در شرایطی که از طرفی ما با عرفی شدن دین و پویایی امور دینی و از طرف دیگر با ظهور و گسترش معنویت های نوپدید دینی (به طور کمرنگ و مخفیانه در دنیای واقع و قدرتمندتر در دنیای مجاز) و همه گیری رسانه های نوین از جمله اینترنت روبه رو هستیم، واقعیتی متکثر ناهمگون و متناقض نما از جامعه امروزمان قابل ترسیم است که بیش از پیش نیازمند بررسی و پژوهش می باشد.

در زمینه ادیان جدید دیدگاه های گوناگونی وجود دارد عده ای در حمایت از این جنبش ها سخن رانده اند و آنها را عامل چند صدایی یا پلورالیسم دینی دانسته و به عقیده عده ای دیگر از محققین، جنبش های نوین دینی به مخاطب خود خلسه، بی خیالی، گذرا بودن زندگی و پوچی را هدیه می دهند. مجله «قدرت های اجتماعی» در شماره ۷۵، ۱۹۹۷، مقاله علمی را معرفی کرده است که در آنها دانشمندان غربی، تأثیرات مخرب و زیانبار وارد شده به اعضای این گروه ها را بر اثر انجام مراسم عبادی غیر عادی بررسی علمی نموده و دریافته اند که در مراسم عبادی بیگانه و غیر عادی، که اعضای این گروه ها انجام می دهند، شاید در مرحله اول، آرامش نسبی احساس کنند، ولی در درازمدت، آنها به اضطراب، ترس، رغبت به خودکشی، از دست دادن انگیزه زندگی و ضربه روحی دچار می شوند. یکی از روانشناسان معروف آمریکایی به نام پروفیسور «مارگارت سینگر»^۱ از اعضای برجسته انجمن روانشناسی آمریکا پس از تحقیقات خود درباره ۳۰۰ نفر از اعضای سابق این گروه ها، نتیجه گیری نمود که آنها به دلیل عضویت در این گروه و انجام افعال غیرمتداول، دچار اضطراب، ترس، امراض قلبی، سکت و زخم معده شدند و بیش از ۹۰ درصد آنها به همین دلیل، از گروه های خود جدا می شوند (Singer, 1997: 74). چه موافق و چه مخالف جنبش های نوپدید دینی معنویت را به بشر امروز ارائه می دهند که گاه به سکس گره می خورد، زمانی به مخدر و مواد توهم زا، گاه به موسیقی خشن، گاه به شعر و ادبیات فانتزی، گاه به جادو و افسانه و افسون، گاه به هیجان خواهی و به ده ها المانی که برای بشر امروز جذاب و جالب توجه است، که در قالب تعالیم و آموزه های جدید به ویژه در کانال و هزارتو های مجازی به کار بر امروز ارائه داده می شود. بنابراین فضای مجازی بستری مناسب را برای این گروه های خاموش در بطن جامعه فراهم نموده است. گروه هایی که پیش از این، بنابر موانع سیاسی فضای لازم را برای بیان خود در دست نداشتند با رشد و گسترش استفاده از اینترنت و چند صدایی، فضای امن و مناسبی برای تبلیغ خود نزد مخاطب به ویژه جوان جوپای هویت و معنویت یافتند و عقاید و مبانی نظری و عملی خود را در قالب جنبش های دینی و در سایت ها و وب لاگ های گوناگون در معرض دید کاربران قرار می دهند. آنان می توانند به واسطه جهانی بودن ماهیت شبکه اینترنت گردش اطلاعات در مورد خود را تسریع کنند و حجم آن را افزایش دهند. به علاوه این گروه ها می توانند از اینترنت به عنوان ابزار آموزشی و تبلیغی برای نشر و گسترش فعالیت های فرهنگی، اجتماعی و یا سیاسی خود استفاده کنند (منتظر قائم ۱۳۸۴ به نقل از مهرا و دیگران، ۲۰۰۴) به خصوص گروه های خاموش از طریق این رسانه می توانند به سکویی دست یابند تا خود را متجلی سازند. از این رو مطالعه مفاهیم و مضامین باز تولید شده توسط جنبش های نوین دینی موجود در سپهر دینی ایرانی - به ویژه آنها که در ایران پرکارترین و مهمترین بستر فعالیت و حضور آنان یعنی دنیای مجازی ضروری است.

^۱ Margaret singer

جوامع غربی که با پدیده انشعاب و انحراف از دین مسیحیت روبه رو گشته اند به شناخت و پژوهش های متعددی در این امر دست زده اند (به طوری که هم اکنون در ایالات متحده آمریکا بیش از صد مؤسسه برای مبارزه با گروه های غیرمتداول مذهبی فعالیت دارند که بعد از آغاز دهه ۱۹۷۰ در این کشور به وجود آمدند. در برخی از دانشگاه ها و حوزه های دینی مسیحیت، در این کشور، مراکز مطالعاتی درباره این گروه ها به وجود آمده است که کتاب های بسیاری در نقد و بررسی این گروه ها منتشر کرده اند. استاد برجسته جامعه شناسی آمریکا پروفیسور "رونالد اینرات" در دهه ۱۹۷۰ دو عنوان کتاب در نقد این گروه ها تألیف نمود که در افشای چهره واقعی آنها نقش به سزایی داشته است. عنوان این دو کتاب: جوانان، شست و شوی مغزی و گروه های افراطی (۱۹۷۷) و فریب گروه های غیرمتداول (۱۹۹۷) می باشد). در چنین شرایطی که ما دین خود را برترین دین می دانیم بر ماست که پژوهش و مطالعه عمیق تر در این حوزه را با تمرکز به روی بستر فعالیت آنها یعنی اینترنت، آغاز نموده و مورد واکاوی قرار داده و شناخت و دانش خود را افزایش دهیم تا بتوانیم با افزایش دانش و آگاهی در این حوزه موضع مناسبی در برخورد با این بحران نهفته داشته باشیم. در واقع نه غفلت و نه دیدگاهی احساسی هیچ یک کمکی نمی کند. مؤثرترین راه آمادگی، آموختن و آموزاندن است، تا نه تنها مطمئن شویم که مردم از مشکلات بالقوه ناشی از رشد و ترویج این ادیان بدیل آگاهی یافته اند؛ که هم چنین با جاذبه های این گروه ها نیز آشنا شده اند و در برخورد و مواجهه با این پدیده دارای شناخت می باشند. بنابراین در جامعه در حال گذاری مثل ایران (که انقلاب و جنگ را سپری نموده است) گسترش فناوری های ارتباطی مانند اینترنت امکان بروز و ظهور جنبش های نوین دینی را مهیا نموده است و حدوداً یک دهه است که این جنبش ها را در درون خود تجربه نموده است پژوهش های اندکی صورت گرفته و از ادبیات سی ساله موجود در این حوزه بهره اندکی برده شده است. روشن است که طراحی یا ارزیابی راهبردهای مواجهه با ادیان جدید نفیاً و اثباتاً وابسته به مباحث تئوریک در این زمینه است. بنابراین تحلیل تولیدات رسانه ای این جنبش ها که همان سایت ها و وب نوشته های موجود در فضای مجازی ایرانی می باشد (هرچند هیچ آماري از شدت فعالیت این گروه ها در سطح جامعه موجود نمی باشد) برای حفظ حیات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ضروری است.

سوالات تحقیق

- بنابراین مسئله فوق الذکر و ضرورت این تحقیق به دنبال سوالات زیر سامان می یابد که:
- مفاهیم و مضامین معنا بخشی شده توسط جنبش های نوین دینی در فضای مجازی ایرانی چیست؟
  - جنبش های نوین دینی از فضای مجازی چگونه بهره برداری می نمایند؟

چارچوب نظری

چارچوب نظری مورد استفاده در این تحقیق نظریه "گروه های خاموش" خواهد بود. این نظریه نخستین بار توسط شرلی آردنر^۱ وادوین آردنر ارائه شده و بعداً توسط محققان ارتباطات توسعه یافت. این نظریه به طور خلاصه بیان می کند که جایگاه گروه های اقلیت یا گروه های خاموش در جامعه به گونه ای نیست که بتوانند صدای خود را به گوش مخاطبین خود برسانند و در واقع دسترسی به رسانه ها و دیگر انواع قدرت از آنها سلب می گردد. در نتیجه این محرومیت از رسانه ها، آنها نمی توانند خود را متجلی سازند و از آنجا که جایگاهی برای خود ندارند هویت شان ناشناخته می ماند. اما رسانه های نوین ارتباطی به ویژه اینترنت تقریباً توانسته است فضایی به وجود آورد که این گروه های خاموش به گفتمان های رسانه ای دسترسی داشته باشند و در واقع صدادر شوند.

پیشینه تحقیق

اصطلاح "جنبش های نوین دینی" نخستین بار از دهه ۷۰ میلادی در ادبیات جامعه شناسی دین در برابر اصطلاح فرقه که دارای بار منفی بود توسط "هارولد ترنر" وضع شد و به جریاناتی اشاره دارد که در جریان جنبش "ضد فرهنگ" که در آمریکا در نتیجه جنگ ویتنام و در اروپا در پی جنبش های دانشجویی مه ۶۸ شکل گرفت به وجود آمدند. اوج شکوفایی و ظهور این جنبش ها دهه ۱۹۸۰ بوده است. دانش مطالعات ادیان جدید به عنوان یک حوزه مستقل و یک تخصص ویژه در عرصه مطالعات دینی و جامعه شناسی دین در همین دهه در غرب مطرح شد و از آن زمان تاکنون کتاب ها و مقالات بسیاری برای فهم ماهیت و سرشت این ادیان نوشته شده است. پژوهش ها و تحقیقاتی نیز در این حوزه نوشته شده است که به علت داشتن دیدگاهی دین شناسانه به این پدیده از پرداختن به آنها صرف نظر می نمایم اما در مقابل پژوهشی تحت عنوان "بررسی جنبش های نوین دینی ژاپنی در اینترنت" در سال ۲۰۰۱ توسط "آن تودلی"^۲ انجام گشته است که دارای موضوعی نزدیک به پژوهش حاضری باشد. این تحقیق حول این سوال اصلی شکل گرفته است که: اینترنت برای جنبش های نوین دینی ژاپنی دارای چه کاربرد هایی می باشد؟ و هدف خود را بررسی آثار و نتایج عمومی مختلف برخاسته از بازدید سایت های مذاهب جدید دینی ژاپنی معرفی می نماید. برای پاسخگویی به سوالات تحقیق محقق ۵ گروه جنبش نوین دینی را بر اساس پرمخاطب بودن و دسترسی آسان به آنها انتخاب نموده است. سایت های ادیان مورد نظر در سه تاریخ معین ذخیره گشته است تا بر تغییرات احاطه کامل وجود داشته باشد و هر سایت به طور عمیق مورد بررسی قرار گرفته است و در انتها همه گروه ها به منظور خلق یک تصویر مرکب از روش ها عمومی کاربرد اینترنت به وسیله ادیان جدید ژاپنی و گرایش و طرز برخورد این ۵ گروه با اینترنت به عنوان یک رسانه جدید مورد بررسی وهم سنجی قرار گرفته اند. هر کدام از جنبش ها در دو بخش مورد بررسی قرار گرفته اند. در بخش محتوی تاریخچه و خود جنبش مطالعه شده و در بخش اینترنت نحوه استفاده گروه ها از امکانات اینترنتی بررسی شده مانند صدا، عکس، تصویر، فیلم، انیمیشن، تبلیغات، زیارت یا دعای آنلاین و... و در انتها سنتزی از یافته ها ارائه شده است که کدام گروه در چه چیزهای دارای ضعف و قدرت است و در چه حوزه هایی دارای نقاط اشتراک می باشند. پژوهش در انتها نتیجه می گیرد که تمام جنبش ها در استفاده از اینترنت برای آموزش مبانی خود، بیوگرافی مؤسس تاریخ جنبش چگونگی شکل گیری چگونگی ساختار کتب انتشارات دارای اشتراک بودند اما در سایر امکانات اینترنتی دارای

¹ Ardner

² An todli

نوسان بودند. ١٠ تن ری ١١ جنبش دینی بود که از سایر گروه‌هایی مورد بررسی در استفاده همه جانبه از امکانات فضای مجازی و تطبیق با این عرصه نوین موفق تر عمل نموده بود و سایر گروه‌ها نیز هر کدام مراتبی در این حوزه داشتند. محقق در انتها امکان اتصال به اینترنت توسط موبایل را امکان مهمی در گسترش استفاده مردم از جنبش‌های مجازی ژاپنی قلمداد نموده است.

جنبش‌های نوین دینی واژه جدیدی در ادبیات آکادمیک ماست. زمانی که این واژه مطرح می‌گردد سوالات فراوانی در پیش روی ما قرار می‌گیرد که برای پاسخگویی به آنها با محدودیت‌های زیادی روبه‌رو هستیم. چراکه ادبیات تحقیقی مادر این زمینه بسیار ناچیز و مختصر است و جز چند مقاله و ترجمه منبع دیگری در این حوزه وجود ندارد. در ایران پژوهشی در این حوزه انجام نگشته است و بدیهی است که در حوضه پژوهش در دست اجرا نیز یعنی جنبش‌های نوین دینی در فضای مجازی پژوهشی در دست نیست. اما در بحث کلان‌تر این حوضه یعنی دین و فضای مجازی می‌توان به چند نمونه اشاره نمود.

"تعامل دینی در گروه‌های بحث اینترنتی" عنوان پژوهشی است که در سال ۱۳۸۳ توسط علیرضا تارپوردی انجام شده است. این پژوهش به مطالعه موردی تالار گفتگوی دین در سایت گفتمان پرداخته است.

پیش فرض اولیه این است که پیدایش اینترنت عاملی است در جهت گسترش تجربیات دینی و اخلاق در جوامع. سوال تحقیق: آیا امکانات نوین ارتباطی اینترنت در زمینه دین و تجارب معنوی در جهت همگرایی و از میان رفتن موارد اختلاف است یا باعث واگرایی هرچه بیشتری گردد؟

باری پاسخ به سوال پژوهش مطالعه موردی به روی تالار گفتگوی دین مذهب و فلسفه از سایت یادشده انجام شده است. روش کیفی با رویکرد اکتشافی با هدف رسیدن به یک تبیین نظری برای شناخت رفتارهای دینی و گفتمان غالب در این نوع از جماعت‌ها به کار گرفته شده است. و در انتها نتیجه می‌گیرد امکانات گفتگوی آزاد دینی در جوامع بسته‌ای مانند ما بیشتر منجر به جدل‌های کلامی و تشکیک در مبانی دین شده است و در این بحث‌ها جایی برای تبادل تجارب دینی شخصی وجود ندارد. تعامل بیشتر موجب بحث و جدل گشته است تا تبادل اطلاعات میان یک عده همفکر و هم عقیده و در آخر نتیجه می‌گیرد اینترنت برای دین یک فرصت است تا یک تهدید.

پژوهش دیگری تحت عنوان "نقدی بر انواع گروه‌های شیطان پرستی" در سال ۱۳۸۱ توسط کیوان معمر صورت گرفته است این پژوهش با رویکردی نظری به تعریف شیطان پرستی انواع و اعتقادات این گروه‌ها پرداخته و با تکیه بر آیات و روایات به نقادی این جنبش نوین دینی پرداخته است.

---

¹ Ten Ri

فصل ۲

تعريف مفاهيم